

Юрій Ладний

ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ У СФЕРІ
МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ЕТАПІ МИРНОГО
РОЗВИТКУ РЕВОЛЮЦІЇ
(БЕРЕЗЕНЬ–ЛИСТОПАД 1917 Р.):
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДИСКУРСИ

У статті розкриваються дослідницькі дискурси одного з найскладніших питань Української національної революції 1917–1921 рр. – етнополітики та міжнаціональних відносин. Автор вдається до відображення історичних подій безпосередніми учасниками революції та дослідниками різних поколінь.

Ключові слова: Українська національна революція, етнополітика, міжнаціональні відносини.

Ladnyi Yu. Interethnic politics of the Central Rada on the stage of peaceful development of the revolution (March–November 1917): historical and political science discourses. The article reveals the research discourses of one of the most complex aspect of the Ukrainian national revolution – ethnopolitics and interethnic relations. The author resorts to displaying historical events by direct participants of the revolution and researchers of different generations.

Key words: the Ukrainian national revolution, ethnopolitics, interethnic relations.

Лютнева революція 1917 р. і повалення самодержавства в Росії стали потужним каталізатором подій в Україні. В цей історичний проміжок часу було утворено Центральну Раду (3 березня 1917 р.), яка одразу взялася за вирішення широкого кола політичних, соціально-економічних, військових і культурних питань. Доленосні події в Україні виявили велику активність значної частини суспільства, яка зовсім не була просто мовчазним свідком революційних перетворень. На це, власне, наводить роздум В. Винниченка, який стояв у витоків української державності: «В

Ладний Юрій Анатолійович – здобувач Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

кожній сфері були українці, й у кожній сфері вони хотіли, вони му-сили виявляти себе, як українці, затверджуючи своє «я», поши-рювати його, закріплювати певними нормами. Фабричні робітники, учителі, кооператори, студенти, прикажчики, урядовці – всі гуртувалися національно, всі домагалися своєю галузь українзу-вати, себ-то принатурити до об'єкту свого існування – україн-ського народу – й узаконити, унеобхіднити, уприродити свою «пробуджену ніжність» [1, с. 126].

У перших кроках до власної ідентичності і державності у візях очільників українського національно-визвольного руху було і національне питання. У березні 1917 р. етнополітичні концепції М. Грушевського стали підґрунтям для формування політичної програми українського національно-визвольного руху. Концептуальні публікації відомого українського науковця і державного діяча «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Народ-ностям України», «На порозі нової України» та інші повною мірою знайшли своє віддзеркалення у найважливіших рішеннях Цен-тральної Ради – її Універсалах, а згодом – у «Законі про національно-персональну автономію», Конституції УНР тощо. Ідея міжнаціонального порозуміння, широке залучення неукраїн-ських народностей до української визвольної справи не були для лідерів Української революції ситуативними. Адже, як і більшість представників Товариства українських поступовців, М. Грушев-ський вважав національні меншості України потужною соціаль-ною базою майбутньої Української революції [2, с. 111]. Вже на першому з'їзді кооператорів у березні 1917 р., в якому М. Гру-шевський брав особисту участь одразу після повернення в Украї-ну, він зазначив, «що тільки демократично-федеративна респуб-ліка в Росії з національно-територіальною автономією України, з забезпеченням прав національних меншин, забезпечить права народу». Відомий дослідник В. Верстюк справедливо вважає, що «так вперше у Києві по революції відкрито було сформульовано головну українську політичну вимогу» [3, с. 110].

Наступним важливим кроком у розвитку Української рево-люції вважається багатотисячна маніфестація киян 19 березня 1917 р., яка завершилася численним мітингом біля Будинку міської ради. Прийнята резолюція цього заходу була вже не тільки

прагненням М. Грушевського та його однодумців, а великого київського віче. Резолюція «Київського свята свободи», саме так оцінювала преса події 19 березня, починалася словами: «Ми, українці, зібрані у Києві 19 березня на першій українській святі свободи і вітаємо народовладдя, знищене царським деспотизмом...», а завершувалося думкою про потребу «широкої автономії української землі... з урахуванням прав національних меншостей [4, с. 28].

Радянська історіографічна спадщина відзначалася повним парадоксом, коли змальовувала образ М. Грушевського як українського шовініста. Адже ознайомлення з його етнополітичними студіями дає переконливу відповідь про бачення шляхів вирішення національного питання в постреволуційний період. «Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для Українського народу, не повинна затопити інших народностей і обмежувати їх значення для свобідного розвитку своєї культурної і національної стихії...» Далі М. Грушевський продовжував свою думку: «Ми виступаємо рішуче проти всяких заходів, звернених на те, щоб порізнити нас з нашими співгромадянами інших народностей. І ми певні, що Українське громадянство, Український народ, у котрого політичну розважливість ми твердо віримо й високо її ставимо, нас у тім напрямі підтримає твердо, щиро. Оборонці Української національності не будуть націоналістами».

Свою політичну і громадянську позицію керівник Центральної Ради мотивував: «Ми не на те цілими поколіннями боролись і страждали за права нашого народу, щоб з хвилиною, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету – приборкування інших народностей і панування над національними меншостями великої Української землі» [5, с. 65–70].

Про те, що етнополітичні процеси як стратегія націотворення постійно перебували у фокусі діяльності Центральної Ради, свідчать роздуми одного із діячів Української революції П. Христюка. Він абсолютно справедливо зазначав, що український трудовий народ дійсно був налаштований до інших по-братньому. Аж доки в Україну не стали надходити відомості про зростання шовіністичних настроїв проти українців у Росії. Український діяч не без підстав стверджував, що загалом міжнаціональні відносини в Україні розвивалися доволі спокійно і динамічно, аж до того часу, поки Московська Советська Республіка не пішла війною на УНР. «Між

іншим, – зазначав П. Христюк, – єврейські погроми почались на Україні тільки на третій рік революції – в 1919 році; під час другого наступу червоної російської армії на Україну» [6, с. 47].

У той же час було б найвним уявляти єдність і однотайність, притаманну діячам Центральної Ради в питаннях державного будівництва і вирішенні національного питання. І хоча в «рожевий» період Української революції особистих несимпатиків перетворень і процесів можна вважати маргінальною групою, все ж вона була. Про це, наприклад, свідчать не досить толерантні спогади міністра Центральної Ради І. Фещенка-Чопівського, який описував постреволуційні процеси: «Росіяни і жиди розвели шалену агітацію: вони мали для цього в своєму розпорядженні шалені фонди. Непогано репрезентувалися й українські с.-д., між іншим, сам Володимир Винниченко роз'їжджав по місту й околицями та агітував за партійний (блоковий) список. Допомагала йому енергійно його дружина, відома у Києві «товариш Розалія», жидівка» [7, с. 33–34].

Ще більш радикальними і непримиренними видаються спомини і роздуми учасника подій 1917–1921 рр. М. Шкільника. Автор негативно оцінював роль національних меншин в Україні на початку революції, вкладаючи у власні есеї доволі упереджені погляди: «Крім малоросів, по містах України жили дуже численні впливові і багаті національні меншини: москалі, поляки, жиди. Вони вважали себе повними господарями Української землі... В їх руках були не тільки величезні простори землі, але і вся адміністрація, торгівля, промисел і фінансові установи...». Далі він зазначав, що коли українство почало організовуватися і створило свій законодавчий і виконавчий орган та висловило бажання самому порядкувати власними справами, то всі зросійщені верства й чужонаціональні меншини стали солідарно і єдинодушно проти всіх культурних, економічних та політичних сепаратистських змагань українського народу. А далі, виходячи із власних міркувань, автор дійшов висновку: «Ці елементи почали виявляти явно свою ворожість в публічній пропаганді в підпільних організаціях, наявних конспіраціях і саботажах» [8, с. 65–66]. М. Шкільник пробував аналізувати ставлення до Української революції кожної із наведених націй. Щодо євреїв він зазначав: «Жидівське суспільство роздвоїлося: багаті промисловці, торговці, банкіри включи-

лися в Російську організацію «Протофіс», нижчі прошарки – робітники, ремісники, бідніші купці ввійшли до соціалістичних організацій, головню до «Бунду». З них багато перейшло до більшовицьких організацій і становили «п'яту колону». Повторилися добре засекречені комуністичні ячейки по містах і містечках, які деколи сильно дошкуляли українській армії». В той же час автор, хоч з суб'єктивних тлумачень, повинен визнати: «Тільки серед жидівської інтелігенції знайшлися виїмки, які лояльні були до українського правління» [8, с. 66]. Звертаючись до українсько-польських відносин, М. Шкільник стверджував, що демократичні і соціалістичні кола поляків ставилися спочатку до українського визвольного руху лояльно і з порозумінням. Їх представники виступали в Центральній Раді з позитивними внесками і раціональною критикою. Але проголошення незалежної Української держави, умов Брестського миру, а згодом прихід німецько-австрійських армій в Україну спричинилися до того, що польські демократичні кола відсторонилися від активної участі в політичному житті і роботі Центральної Ради. Польська аристократія і буржуазія поставилися відразу ворожо до українського визвольного руху і вступили до російських організацій [8, с. 66]. Про російську національну меншину та її ставлення до українських визвольних змагань М. Шкільник висловлювався так: «На Україні не було ні одного москаля – від князів починаючи та на звичайному робітникові кінчаючи, щоб признав би наше право до самостійного життя на нашій рідній землі. Російські елементи воліли мати панування «матушки Росії» без різниці, під яким режимом: тюремно-царським, демократичним чи комуністичним, – аби тільки не українським» [8, с. 66].

Думки М. Шкільника були суголосні з поглядами на між-етнічні стосунки з іншими відомими діячами Центральної Ради, наприклад, такими, як М. Шаповал чи М. Міхновський. Власне їх твори стали важливим наративом для групи сучасних дослідників Української революції в оцінках характеру і перспектив міжнаціональних відносин у постреволюційний період. Огляд історичної спадщини, наповненої також не тільки толерантністю етносів, а і етнічними тягарями історії, їх неупереджений аналіз дає підстави дійти таких висновків:

1. У наведених спогадах відомих авторів-політиків, без перебільшень, вистачає особистої неприязні, стереотипів і перекручень, які в реальних соціологічних оцінках не витримують об'єктивної перевірки. Адже за межами їх тлумачень залишилось як правове і соціально-економічне становище меншин, так і прогресивна, проукраїнська частина етносів України, яка була готова і до міжнародного діалогу чи до активного міжетнічного співробітництва з українською демократією. Не випадково М. Грушевський звертав увагу на ту частину російського народу, яка «не бере на себе завдань зривати українську державність», з якою можуть установитися «добрі і згідні відносини». Не обійдено увагою і євреїв, з якими, за словами Михайла Сергійовича, українців ріднить давня спільна історія. Тому очільник Центральної Ради не бачив особистих проблем, щоб єврейська людність «розвинула свою національну культуру й життя», а з другого боку, «щоб вона виробила добрі і приязні відносини з елементом українським». Що стосується української Полонії, то М. Грушевський, засуджуючи антиукраїнську політику польського поміщництва і буржуазії, виявив особисту зацікавленість і готовність «протягнути руку трудовому польському елементові... – полякам-селянам, польському робітництву й продуктивній польській демократичній інтелігенції» [9, с. 41, 44].

2. В умовах перших місяців Української революції націонал-радикальні погляди навряд чи могли викликати симпатії у представників національних меншин і об'єктивно підштовхували їх до підтримки Тимчасового уряду, який своїми декретами знищив більшість ганебних царських законів, що обмежували права етносів Російської імперії.

3. На руїнах Російської імперії мав народитися новий простір міжнародних відносин. Для поліетнічних країн, якою була Україна, це мало неабияке значення. Український визвольний рух, який очолювали партії соціалістичного та соціал-демократичного спрямування, динамічно робив свої перші кроки, вкладаючи в українські прагнення програму-мінімум – широку автономію України і в найближчому майбутньому – програму-максимум – проголошення незалежної Української держави. В цьому сенсі українські державотворці менш за все були зацікавлені в порушенні міжнародного миру і міжетнічних конфліктах, до якого де-

факто підштовхували представники націонал-радикального табору. Враховуючи ці обставини, М. Грушевський не міг не звернути увагу на тривожні тенденції, які з'явилися в Україні і серйозно компрометували український визвольний рух. На цей факт звертає увагу відомий дослідник Української революції професор Т. Гунчак. Саме він виокремлює цікаву полеміку, яка розгорнулася між М. Грушевським та М. Міхновським. Грушевський писав: «Ми думаємо, що Україна не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи любить її, а люблячи хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе. Всякий, хто водиться такими поглядами, дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто він був – Великорос, Жид, Поляк, Чех. А хто хоче тільки жити з праці народної, бути паразитом, поїдателем солодких кусків – той нам не потрібен без ріжниці, чи він не-Українець чи Українець» [10, с. 46–47].

Перші розвідки з історії Української революції пострадянської доби, а також відзначення ювілейних дат 90–100 років Української Народної Республіки сприяли справжньому дослідницькому буму і великій кількості різноманітних праць із зазначеної проблематики, де етнополітика не була обійдена стороною. Одною із перших праць на пострадянському просторі, яка заслуговує на увагу, була монографія О. Копиленка «100 днів Центральної Ради». Залишаючи загальне позитивне враження, це дослідження не могло не викликати низки запитань до автора, особливо подразливими видавалися авторські міркування щодо міжнаціональних відносин у постреволюційній Україні. З критичних позицій автор аналізує Закон УНР «Про національно-персональну автономію», який лідер Центральної Ради М. Грушевський називав «моральною вершиною українського народу». Адже закон Української Народної Республіки дійсно відкривав широкий простір для вільного розвитку всіх етносів України. Вдаючись до аналізу міжнаціональних відносин, О. Копиленко інтерпретує роздуми М. Грушевського у власному розумінні. Подразливою і доволі суперечливою видається думка автора про українсько-єврейські відносини і ставлення євреїв до революційних і державницьких процесів в Україні. В авторській візії це має такий вигляд: «У житті все вилілося набагато складніше. І якщо 1917 року Грушевський декларував вільний розвиток євреїв в Україні, то в 1918 році уже

жаліється, що єврейським канцеляристам всяких категорій не хочеться перевчатися на українське і вони агітують проти української урядової мови» [11, с. 145–147]. Насправді Голова Центральної Ради ні на що не жалівся, а тільки констатував очевидний факт: єврейська нація не єдина, і представники цієї нації мають різні політичні симпатії чи антипатії. Наведений О. Копиленком фрагмент є «вирваним» із контексту і не передає головної думки очільника Української революції. В концептуальній публікації «На порозі нової України» М. Грушевський насправді писав: «Треба мати на увазі, що се були елементи, якраз неорганізовані в національних єврейських організаціях, так що участь євреїв в протиукраїнських повстаннях нічого не має спільного з єврейським національним рухом і він не скільки за них не відповідає». Була ще одна тривожна тенденція в Україні, на яку М. Грушевський просто не міг не звернути уваги, а саме – на антисемітизм, «сей соціалізм дурнів», як справедливо прозвали його німецькі соціалісти, затемнюючи свідомість справжніх класових відносин і соціальних інтересів, він служив справі реакції, «із становища української демократії був рішуче шкідливий». Свою думку М. Грушевський завершив логічним і доволі актуальним висновком: «Тепер він може послужити інтересам інших буржуазних і реакційних кругів. Але інтересам українських трудящих має не послужити він ні в чим» [9, с. 42–43].

Відсутність глибини наукових підходів і оцінок в українсько-єврейських відносинах виявилася навіть у фундаментальних дослідженнях, на зразок колективної праці-монографії «Україна: політична історія XX – поч. XXI століття», яка побачила світ на переломному етапі українського державотворення – 2007 року. Автори відповідного розділу, присвяченого Українській революції, визначили власне бачення українсько-єврейських відносин, у доволі безапеляційному тлумаченні продемонстрували характер і мотиви ставлення євреїв до процесів розбудови української державності:

1. Єврейство і його партії Бунд, Поалей-Ціон, СЕРП, сіоністи підтримували противників української державності.

2. У критичні дні Української революції єврейські кола займали позицію «стороннього спостерігача», вичікуючи, хто стане переможцем [12, с. 240–241].

Широке коло архівних джерел та наративних матеріалів, неупереджено осмислені і включені до наукового обігу, не тільки ставить під сумнів усі зазначені положення, а взагалі їх повністю спростовує. Адже починаючи з першого всеукраїнського і всеросійського вагомого заходу – Національного Конгресу (квітень 1917 р.) єврейські політичні партії, відстоюючи права євреїв на самовизначення, активно включилися в процес Української революції і щиро підтримували українські національні прагнення. Саме цей факт підкреслює відомий дослідник української етнополітики О. Рафальський. Власне, на його думку, не тільки євреї, а і представники інших етносів приязно і з симпатіями поставилися до українських прагнень. Адже об'єктивно були зацікавлені у поваленні самодержавства і ліквідації імперських порядків [13, с. 82].

Єврейський і громадський діяч, історик О. Найман у багатьох своїх працях звертає увагу на той факт, що на Національному Конгресі відбулася тепла зустріч М. Грушевського з представниками єврейського національного руху, які висловлювали всебічну підтримку національно-визвольній справі українців [14, с. 322]. Так, представник об'єднаних єврейських громад доктор Г. Биховський однозначно висловився під час Конгресу на підтримку боротьби українського народу: «Ми євреї, які віками жили пліч-о-пліч з українцями, з радістю вітаємо блага вість про відродження Українського народу» [15, с. 64]. А завершив свою промову лідер єврейських громад словами: «Слава Українському Народові» [16, с. 49].

Лідер Центральної Ради зі симпатіями поставився до активізації польського національного руху. У відповідь на конгресові привітання польського письменника і політичного діяча І. Барташевича М. Грушевський зробив офіційну заяву: «Полякам, що живуть на Україні і разом з тим хочуть вірно і щиро працювати для добра України, наш братній привіт» [17, с. 56].

Відомий дослідник Української революції В. Гусєв звертає увагу на важливі деталі Національного Конгресу, коли за ініціативи Голови Центральної Ради на засіданнях делегатів обговорювався реферат про права національних меншин. У ньому, зокрема, наголошувалося, що вони «рівні перед законом і перед властю вищою і найнижчою; повинні мати своїх представників в усіх державних і крайових установах, брати участь у роботі законодавчих органів; вносити поправки до проектів нових законів у

інтересах тієї меншості, яку вони представляють, створювати органи місцевого самоврядування в округах, по яких поспіль живуть люди однієї національності, що відповідає їхнім інтересам» [18, с. 39].

Підводячи підсумки Національного Конгресу, газета «Нова рада», посилаючись на слова М. Грушевського та резолюції Конгресу, зазначала: «Ми стоїмо на ґрунті признання повного забезпечення права національних меншостей на вільній Україні, хто б та меншість не була: чи москалі, чи євреї, чи поляки, чи білоруси, чи татари. На іншому ґрунті ми не можемо і не повинні стояти» [19].

Ідеї і рішення Національного Конгресу сприяли осмисленню перспективи Української революції і побудови нової, модерної етнополітики, яку країни світу ще не знали. Якщо за національними проектами європейської демократії відверто проглядалися шляхи вирішення національного питання – в асиміляції меншин до складу титульної нації, то молода українська демократія запропонувала власний етнополітичний проект у вигляді надання національно-персональної автономії меншинам, зберігаючи їхні історичні та релігійні традиції та культурну самобутність. Про те, що українці зверталися до кращих європейських досвідів у вирішенні національного питання, свідчить публікація «Національно-культурна автономія», яка була вміщена в часописі «Киевская мысль» за 2 квітня 1917 р. Стаття сповіщала про думки європейських соціал-демократів щодо необхідності влаштувати національне життя некорінних етносів. За еталон вирішення питання було визнано – національно-культурну автономію. Українські лідери після Національного Конгресу взяли інший курс – на національно-персональну автономію з наданням широких прав (внутрішнього і зовнішнього) самоврядування національним меншинам. Забігаючи наперед, зазначимо, що Закон про «Національно-персональну автономію» було імплементовано в III Універсал Центральної Ради і прийнято окремим державним актом у січні 1918 року [20, с. 99–100].

Про суспільні рефлексії на цей закон миттєво відреагували національні меншини, особливо єврейська спільнота. Відомий український діяч і публіцист В. Іванис навів доволі об'єктивну реакцію провідників єврейського національного руху: «20 січня

1918 року був односторонньо прийнятий закон про національно-персональну автономію, який євреї зустріли з надзвичайним ентузіазмом. Прийнятий закон можна рівняти лише з актом Великої французької революції. Тоді проголошені права людини, сьогодні проголошено права націй», – проголосив М. Зильберфарб – генеральний секретар з єврейських справ. Представник Бунду М. Рафес так привітав цей закон: «Найбільшої ваги акт, якого не знає ні одна держава в Європі». «Стара мрія здійснюється», – писав лідер сіоністів Н. Сиркін. – Жидівські діячі з приводу цього закону розіслали вітальні телеграми по всіх осередках: в Петроград, в Америку, в Австрію» [21, с. 148].

Серед найбільших національних меншин євреїв, на відміну від росіян і поляків, різнило те, що вони ніколи не мали на теренах України власної національної держави, а в Російській імперії належали до розряду іногородців і тому, за визначенням, не намагалися чіплятися за старі порядки і правила. Нове майбутнє багатьох членів єврейських громад об'єктивно проглядалося в успіхах українського визвольного руху і національного державотворення. Тому можна зрозуміти В. Винниченка, який, уважно аналізуючи ставлення національних меншин до процесів українського державотворення, без перебільшень зазначав: «Особливо євреї, чисто єврейські політичні партії, поставилися розсудливо, а деякі з них навіть прихильно до ідеї української державності. Не маючи самі претензії на національне панування в Україні, розуміючи, що при демократичному ладі пануюче становище повинне зайняти та нація, яка складає більшість населення, розсудивши, що українці не сьогодні, то завтра неминуче витиснуть панування руських. Вони прийняли в свою свідомість ідею української державності як факт, як щось природне і неминуче, вклали її в свій світогляд, пристосували до неї свої власні прагнення і цілком свідомо, рішуче і послідовно визнали себе громадянами Української держави» [22, с. 287–288].

Не витримується перевіркою часу твердження, що євреї та інші національні меншини відсторонилися від активної участі в роботі Центральної Ради та її органів. Можливо, в перші тижні національної революції існувала певна розгубленість і обережність серед національних меншостей до змін, викликана динамікою подій у Петрограді. Адже національна політика, яку проводив

царат, залишила достатньо серйозні вади у відносинах між народами імперії. Потрібен був певний час, щоб розібратися у вирі подій (до того ж Тимчасовий уряд відмінив найбільш вразливі для меншин царські укази, чим безумовно здобув для себе широкі симпатії), тому Українська Рада сама зробила вагомий крок до національного консенсусу. Не випадково в Першому Універсалі Ради зазначалося: «Центральна Рада покладає надію, що народи не українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад і спокій в нашій краї і в сей важкий час державного безладдя дружно одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України» [15, с. 104–105].

Серед документів Центральної Ради, які сьогодні зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 1115), є написані олівцем похідні матеріали до Українських Універсалів, над якими активно працював М. Грушевський. Його особистий світогляд та погляди найближчого оточення виявляються в найпершому державному акті на шляху проголошення автономії України. «В городах і тих місцях, де українська людність живе в суміші з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди і порозуміння з демократіями тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового життя» [15, с. 104–105].

Логічно зрозумілими і послідовними є позиції лідерів Української революції в умовах розвитку революції, які відображені в Другому Універсалі ЦР: «В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного управління як орган Временного правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією» [16, с. 164]. Щоб тексти Універсалів були цікавими і зрозумілими представникам національних спільнот, Генеральний Секретаріат зобов'язувався друкувати їх, крім української, російською, єврейською, польською мовами [23, арк. 12].

Етнополітика – достатньо складний, суперечливий і багатовекторний процес. І було б наївно вважати, що на постімперському міжнаціональному просторі ставлення і політиків, і пересічних громадян до національного питання будуть безхмарними. На цей дуже важливий і небезпечний момент у перебігу Української

революції звертають увагу відомі дослідники О. Рубльов та О. Реєнт. На їхню думку, активними прихильниками міжнародного порозуміння були партії-лідери в Центральній Раді: перш за все Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) та Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР). Їхніми опонентами виступали партії самостійницького напрямку – Українська народна партія, Українська партія самостійників-соціалістів та Українська хліборобсько-демократична партія. У сфері міжнародних відносин, підкреслюють О. Рубльов та О. Реєнт, вони проголошували ідеї, які межували з шовінізмом, і розпалювали вороже ставлення до інших народів. Радикалізм цих партій позначився на їхньому представництві у Центральній Раді, де самостійники отримали квоту в 1 мандат, а хліборобидемократи взагалі не мали квоти [24, с. 45]. Міжнародні питання стали предметом доволі складної дискусії і поглядів не тільки серед українських політиків. Міжнародні проблеми гаряче обговорювались і в пересічному середовищі громадян.

Міжнародні пристрасті вирували не тільки під дахом Педагогічного музею (будинок, де розміщувалася Центральна Рада), а і на звичайних українських вулицях. Атмосферу пост-революційного Києва передає газета «Киевская мысль»: «Тягар національних пристрастей розпалюється. Питання національне виявилось самим злим, самим отрутним. Починається справа з незалежної України, а потім все зводиться до національності. Ось счинилися двоє, руський робітник, а проти нього українець напівінтелігент. Ми не бажаємо іти більше з руськими – заявляє українець. А ви самі хто – питає робітник. – Українець. А українці хто – не руські? Українець посміхається – це особлива нація. Особлива?...Ви у нас москалі на шиях сиділи – кричить у натовпу солдат, а тепер не хочете дати нам те, що ми вимагаємо» [25].

Вуличні мітингові пристрасті були аж ніяк не випадковими. Адже петроградський Тимчасовий уряд з самого початку революційних процесів виявив свою неприязнь до українського руху. Цікаво, що в цьому питанні ліберально-консервативні кола росіян були суголосні з тимчасовими державотворцями. Для них оновлена Росія видавалась єдиним європейсько-азійським простором народів. Партійна російська преса – кадетська «Речь», меншовицька «Робочая газета», есерівська «Дело народа» – відкрито

критикувала Українську Центральну Раду за прийняття Першого Універсалу. Кадетська «Речь» вбачала в цьому ланку німецького плану знищення Росії як єдиної держави. Кадети повселюдно вимагали застосувати суворі покарання до українських політиків, а їхня дії кваліфікувати як злочин [26, с. 46].

У трагічні дні червня – липня 1917 р. протистояння між Тимчасовим урядом і більшовиками Центральна Рада продовжувала курс на формування власної незалежної від Петрограду етнополітики. Вагомою і значущою в цей період видається позиція М. Грушевського та інших очільників Центральної Ради, яка набула свого відображення у положеннях Другого Універсалу та інших документах.

4 липня 1917 р. Мала Рада ухвалила максимальний відсоток для національних меншостей – 30. Генеральному секретареві доручили розробити план поновлення Ради представниками національних спільнот [27]. На першому відкритому засіданні Малої Ради М. Грушевський висловив сподівання на тісну співпрацю українців з національними меншинами і що «далі не буде кілька революційних демократій, а одна революційна демократія України» [27]. Вже у серпні 1917 р. із 643 обраних членів Центральної Ради майже 150 представників становили депутати від національних меншин (росіяни, поляки, євреї), зазначає дослідник В. Котюк. Далі він звертає увагу, що представляти інтереси національних меншин у першому Українському уряді – Генеральному Секретаріаті повинно було Державне секретарство з міжнаціональних (міжнародних) справ, при якому було три секретарства – з російських, польських і єврейських справ. Фактично Державний секретар прирівнювався до міністра Українського уряду [17, с. 59]. Першим Державним секретарем з національних питань став Сергій Єфремов. Про плани роботи свого Кабінету і його перші кроки політик згадував: «Секретаріат зі справ міжнаціональних має на меті об'єднати роботу всіх національностей для боротьби за автономно-федеративний лад в Росії і для порозуміння українців на цих основах з іншими національностями. На першому плані перед Секретаріатом стоїть скликання з'їзду представників народів і областей Росії і підготовки матеріалу для цього з'їзду. Поруч стоїть справа якомога скорішого порозуміння з демократіями

національних меншостей на Україні» [28, с. 11]. Наскільки дійовими і креативними виявилися національні секретарства, свідчать відомі дослідники Української революції. Так, професор Д. Яневський підкреслює активність польського секретарства, в складі якого успішно діяли три департаменти: освіти, національного самоврядування і загальний. Представники польської людності активно взялися за створення концепції польської автономії та висловили свою ширю підтримку українському визвольному руху [29, с. 89].

Знаний науковець Ю. Римаренко стверджує високу активність та ініціативи єврейського секретарства як у політичній, так і соціально-економічній та культурній царині. За його підрахунками, євреї становили майже десяту частину Центральної Ради, куди їх делегували не тільки єврейські організації і партії, а й загальноросійські партії та організації [30, с. 243]. Водночас Ю. Римаренко наголошує на тому факті, що, на відміну від польського та єврейського секретарств, російське відомство особливої активності не виявляло. Тому автор висловлює припущення, що російські представники зверхньо дивилися на українське національне відродження і вважали його тимчасовим явищем [30, с. 244].

3 серпня 1917 р. Росію почала охоплювати політична криза (корніловський заколот), безладдя та анархія. На цьому тлі активізували свою діяльність чорносотенці та монархічні елементи, які вели активну агітацію проти Української революції та євреїв. Професор І. Нагаєвський, звертаючись до політичних настроїв у країні в момент загострення загальнонаціональної кризи, акцентує увагу на позиціях російських шовіністів: «До Сибіру всіх вусатих хохлів» чи «Ми вам покажемо автономію, хохлацькі морди» [31, с. 85–86]. На чорносотенних збіговиськах відкрито лунало: «Не так давно світило сонечко в Києві. Приїжджав в Київ руський цар, а тепер всюди жиди. Скинемо це ярмо» [32, с. 38]. В момент зростання загальної анархії Тимчасовий уряд вдався до маневрів – було оголошено про створення Предпарламенту. Офіційний Петроград намагався уникнути катастрофи і шукав собі союзників. Але наголос робився не на підтримку національних прагнень народів, а забезпечення існування «єдиної Росії» шляхом підтримки влади різноманітними соціальними прошарками суспільства, представниками етнічних груп. Перебуваючи на засіданні Предпарламенту, представник ЦР П. Христюк стверджував: «Наскільки

вороже віднеслася російська демократія до демократії інших народів, настільки ті народи об'єдналися і то як раз біля делегації УЦР» [33, арк. 66]. Присутній на цьому засіданні представник об'єднаної Єврейської Соціалістичної Робітничої партії Гутман зробив важливе зауваження: «Немало стоїло зусиль національностям, щоб добитися відповідного представництва в парламенті» [33, арк. 57]. А далі читаємо протокольний запис: «З трудом вдалося виторгувати 25 голосів. Тут мусимо замітити, що делегація УЦР подбала, щоб усі нації були представлені в Предпарламенті» [33, арк. 66].

Більшовицький переворот 25 жовтня 1917 р. в Петрограді, власне, був кульмінацією тієї загальнонаціональної кризи, яка розгорнулася на теренах Росії ще наприкінці літа 1917 року. Жовтневі події не тільки не ліквідували проблеми конфліктності в суспільстві, а навпаки – заклали витoki потужному громадянському протистоянню: політичному, економічному, соціальному і національному. Видається доволі логічним і послідовним прийняття Центральною Радою Третього Універсалу з наступним проголошенням Української Народної Республіки, що, на слушну думку В. Литвина та В. Солдатенка, безумовно надало державного статусу Українській Народній Республіці [34, с. 109]. Наріжними основами концепції III Універсалу, вважають відомі історики, стали прагнення до закріплення демократичних завоювань у всеросійському масштабі: запровадження української державності (широка національно-територіальна автономія) і спільно з іншими націями і народами колишньої імперії (федеративна демократична республіка Росія) здійснити перетворення, що впритул би підвели до соціалістичного ладу [34, с. 109]. Плани керманічів Центральної Ради виявилися неможливими через неприступну позицію офіційного Петрограду, який дуже швидко затаврував українських очільників революції як контрреволюціонерів і буржуазних націоналістів. 3 листопада 1917 р. мирний хід революції завершився. Здобувши збройним шляхом владу в Петрограді, більшовики через місяць після жовтневого перевороту оголосили війну Українській Народній Республіці. Проголошені Третім Універсалом широкі права національних меншин і гарантії їм національно-персональної автономії серед етносів України були сприйняті неоднозначно. Більшість росіян відверто зайняло нейтральну, а то і ворожу

позицію до прийнятого конституційного акта, вбачаючи в ньому втрату прав росіян, які тепер могли трактуватися як національна меншина. Інші – вбачали в Універсалі небезпечний крок до розриву зі своєю історичною батьківщиною. Польська людність перебувала в національних очікуваннях відродження Другої Речі Посполитої. Заможне польське громадянство, і особливо поміщики Правобережної України, було налякано активністю міських «низів» і селян, які відповідно до положень Універсалу були готові до ліквідації поміщицького землеволодіння. Першим і другим народам ситуація в Україні симпатій до ЦР не додавала. Власне, з консолідованою позицією, як стверджує дослідник УНР В. Іванис, виступила значна частина єврейських партій і громадських організацій. Представник Бунду А. Золоторьов висловився щодо прийняття Третього Універсалу: «Коли ми бачимо, що звільнений Український народ дає і нашому народові свободу, ми беремо частину відповідальності за цей акт і від усього серця підписуємося під цим Універсалом» [21, с. 147].

Солідаризується з думкою українського дослідника В. Іваниса і єврейський історик О. Найман. У драматичні дні жовтня 1917 р., коли було здійснено більшовицький переворот у Петрограді, всі єврейські соціалістичні партії на чолі з Бундом виступили з підтримкою Центральної Ради і засудженням антиконституційної узурпації влади прихильниками В. Леніна [35, с. 57]. Наскільки дослідники об'єктивні в своїх міркуваннях, свідчить протокол засідання Малої Ради від 7 листопада 1917 р.: «За Універсал було подано 42 голоси (всі українці та євреї); проти – ніхто; утрималися 5: меншовики Кононенко та Балабанов, російські есери Скловський і Сараджев та представник Польського Демократичного Центру В. Рудницький. Таким чином, постанову про Українську Республіку прийнято – виголошує М. Грушевський, повідомивши про наслідки голосування. В відповідь лунає нова овація» [15, с. 397].

Загальна ейфорія навколо прийняття Третього Універсалу не могла не зосередити увагу на тому факті, що Раднарком Росії на чолі з В. Леніним зайняв ворожу і агресивну позицію щодо УНР, яка загрожувала відкритим збройним конфліктом. І справа тут, як влучно вважав І. Лисяк-Рудницький, не в особистих симпатіях і антипатіях чи в диктаторських замашках більшовицького лідера, а в тому, що українці хотіли стати модерною нацією, а російські більшо-

вики – зберегти «єдину і неподільну». Протистояння між УНР та Раднаркомом Росії насправді стало битвою двох революцій [36, с. 39–50].

Розвиток державотворчих процесів в Україні після лютого 1917 р. доводить, що діячі Центральної Ради намагалися, спираючись на європейські практики та власний історичний досвід, побудувати нову модель міжнаціональних відносин у країні. Прийняті Центральною Радою за широкої участі громадськості конституційні документи України свідчать про високу толерантність більшості учасників українського визвольного руху до національних спільнот. Позиція національних меншин у ставленні до українських державотворчих процесів була зустрінута здебільшого з порозумінням і готовністю до плідної співпраці.

Високий дослідницький рівень сучасних публікацій з етнополітики Української революції дає можливість стверджувати про живий постійний інтерес суспільствознавців до проблем міжнаціонального миру і злагоди в Україні.

-
1. Винниченко В. Відродження нації. Київ; Відень, 1920. Т. 1.
 2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ, 1996.
 3. Верстюк В. Українська Центральна Рада. Київ, 1997.
 4. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1994.
 5. Грушевський М. С. Повороту не буде! Соціально-політичні праці 1917–1918 рр. Харків, 2015; Народностям України // Нова Рада. 1917. 27 квітня.
 6. Христюк П. Українська революція. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр. Т.1. 1921.
 7. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Житомир, 1992.
 8. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр. Київ, 2016.
 9. Грушевський М. На порозі нової України. Київ, 1991.
 10. Гунчак Т. Історичні підстави політики Центральної Ради до національних меншин // Єврейська історія і культура в Україні: матеріали конференції, 22–23 листопада 1993 р. Київ, 1994.
 11. Копиленко О. Сто днів Центральної Ради. Київ, 1992.
 12. Україна: політична історія XX – поч. XXI століття, редакційна рада: В. Литвин та ін. Київ, 2007.
 13. Рафальський О. О. Національні меншини України у XX столітті. Історіографічний нарис. Київ, 2000.

14. Найман О. Я. Історія євреїв України. Київ, 2003.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у 2х томах. Т.1. Київ, 1996.
16. Клейнер І. Єврейська громадськість України та Центральна Рада. / Єврейська історія та культура в Україні: матеріали конференції, 2–5 вересня 1996. Київ, 1997.
17. Котюк В. О. Етнонаціональна політика Центральної Ради та Директорії Української Народної Республіки: дис... к. іст. н. Київ, 2011.
18. Гусев В. І. Проблема національних меншин в Українській Народній Республіці // Науковий вісник Української Академії внутрішніх справ. Науково-теоретичний журнал. № 1. 1998.
19. Нова рада. 1917. 27 квітня.
20. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у 2 томах. Т.2. Київ, 1997.
21. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879–1926. Торонто – Канада, 1952.
22. Винниченко В. Відродження нації. Відень, 1920. – Ч. 1.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1115., оп. 1., спр. 1.
24. Рубльов О. С., Рєсєт О. П. Українські визвольні змагання. 1917–1921 рр. Т. 10. Київ, 1999.
25. Киевская мысль. 1917. 9 июля.
26. Устименко В. Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917–1920 рр.). Київ, 2010.
27. Нова рада. 1917. 13 липня.
28. Єфремов С. Щоденники 1923–1929. Київ, 1997.
29. Яневський Д. Б. Маловідомі конституційні акти України. 1917–1920 рр. Київ, 1994.
30. Римаренко Ю. Основи етнодержавознавства. Київ, 1997.
31. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. Київ, 1993.
32. Левитас Ф. История Холокоста. Днепр, 2004.
33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1076, оп. 2.
34. Литвин В. М., Солдатенко В. Ф. Апогей Української революції. Київ, 2017.
35. Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання України. 1917–1925. Київ, 1998.
36. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 томах. Т. 2. Київ, 1994.